

XVI JORNADA D'ETNOLOGIA DE LES TERRES DE L'EBRE

La vida quotidiana durant la Guerra civil i la Postguerra. Memòria oral.

Dossier informatiu

TAULA

XVI JORNADA D'ETNOLOGIA DE LES TERRES DE L'EBRE. PRESENTACIÓ	5
LA DONA PAGESA DE LA GUERRA CIVIL ALS ANYS 60 A LES TERRES DE L'EBRE.....	7
TESTIMONIS ORALS DE LA POSTGUERRA A LA FATARELLA.....	8
ESTRAPERLO I ESTRATÈGIES DE SUBSISTÈNCIA A LA TERRA ALTA I RIBERA D'EBRE.....	9
LES NOIES DEL REFUGI DE LA FONT GRAN DE BENISSANET	10
ACTIVITAT COMPLEMENTÀRIA: VISITA A LA FATARELLA	12
TEMPS D'ESCASSETAT, TEMPS D'ENGINY. RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA ORAL SOBRE LA GUERRA CIVIL, AL TERME MUNICIPAL D'ALCANAR.....	13
MEMÒRIAL ORAL DELS VEÏNS REFUGIATS AL FRONT DE L'EBRE: EL CAS DE TORTOSA.	14
LOCALITZACIONS	15

XVI JORNADA D'ETNOLOGIA DE LES TERRES DE L'EBRE.

PRESENTACIÓ

La Fatarella, 10 de novembre del 2018

Este any 2018, commemorem el 80è aniversari de la cruenta batalla de l'Ebre, l'enfrontament militar que, després de tres anys de guerra i quatre mesos d'acarnissada lluita entorn de l'Ebre, va posar fi a la Guerra Civil espanyola del 1936, que va marcar per sempre els que, d'una o altra manera, la van patir.

És per este motiu que dediquem esta XVI Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre a la memòria oral que encara es conserva, arreu del territori, sobre la significació que, tant aquella guerra com la seua postguerra, van tenir en la vida quotidiana de la població local.

La Jornada vol recordar aquella dura quotidianitat, a partir dels elements patrimonials, materials i immaterials, recollits en algunes de les recerques sobre el tema que han dut a terme investigadors del territori; recerques que giren entorn del testimoni directe dels records, les experiències i els sentiments, dels qui en van ser protagonistes, immersos en l'àmbit geogràfic del front de guerra i la postguerra.

M. Carme Queralt

Museu de les Terres de l'Ebre

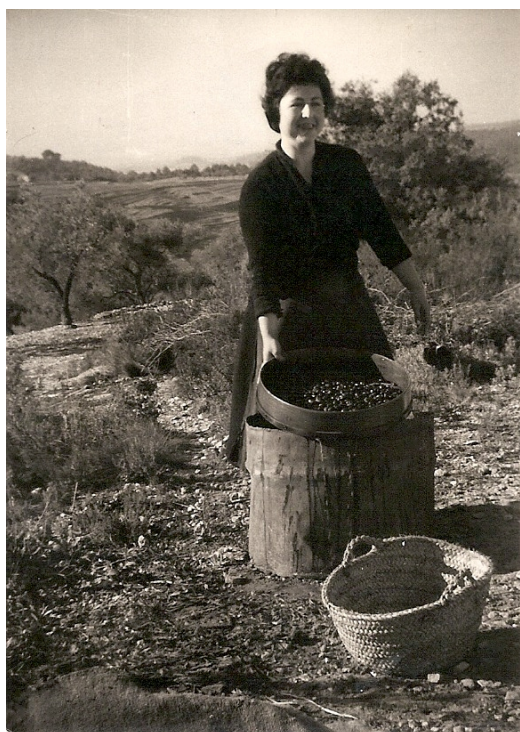
LA DONA PAGESA DE LA GUERRA CIVIL ALS ANYS 60 A LES TERRES DE L'EBRE

M. Teresa Castelló

Nascuda a Llagostera (Gironès) el 1969, tot i que viu a les Terres de l'Ebre des de fa uns anys. Diplomada en Ciències Empresarials i llicenciada en Humanitats a la Universitat Oberta de Catalunya, es dedica professionalment al món de l'ensenyament com a professora de Geografia i Història a Batea (Terra Alta). Forma part del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre CERE, col·laborant en diverses activitats culturals de la comarca. Ha publicat *Licors tradicionals, aiguardents i vins generosos* (2012) juntament amb Anna Figueras, *La dona pagesa de la Guerra Civil als anys 60* (2013), *De l'arrossar a la taula* (2016) juntament amb Eva Artal i Cristina Giné i *Els anjubs de la Torre de l'Espanyol, construccions de pedra seca del paisatge agrari de secà* (2016) juntament amb Eva Artal, Maria Montané, Mercè Veà i Joaquim Jornet.

Aquesta conferència marc centrarà la mirada en la vida quotidiana del col·lectiu de dones pageses de les Terres de l'Ebre, amb l'objectiu de donar a conèixer quin va ser el seu rol i la seva aportació en la societat de l'època, en el període del qual s'ocupa la Jornada.

La recerca antropològica del treball agrícola femení, que es va acabar materialitzant en la publicació d'una monografia, la vaig abordar a partir d'un treball de camp en el qual es van realitzar entrevistes orals a una trentena de dones pageses ebrenques que varen viure un període històric del segle XX convuls i ple de canvis.

Mitjançant la seva veu i el seu testimoni directe podem conèixer aspectes molt diversos del seu dia a dia: les tasques casolanes, les feines al camp, la cura de la família, les estones de lleure i els condicionants ideològics que les mantingué en un segon pla. A més a més, el seu relat ens ajuda a entendre com visqueren els moments d'angoixa de la Guerra Civil, el seu treball silenciós per sortir de la misèria durant els anys de la postguerra i finalment com s'hagueren d'adaptar als grans canvis dels anys 60 que causaren una profunda transformació de la vida al camp i de la societat en general.

TESTIMONIS ORALS DE LA POSTGUERRA A LA FATARELLA

M. Jesús Ardèvol, periodista

Em dic Maria Jesús Ardèvol i Gironés, sóc de la Fatarella i tinc 49 anys. Soc llicenciada en Periodisme per la UAB, encara que no he exercit professionalment com a tal. Col·laboro en la revista local *LA CABANA* i també he participat en el documental *El Moment i altres sobre els Fets de la Fatarella*. També en publicacions com *La Fatarella: una visió general* (1995)

A partir d'un treball que formava part de l'assignatura de periodisme literari de la llicenciatura en periodisme, es van recollir aproximadament una vintena de testimonis orals dels Fets de la Fatarella, la guerra, la postguerra i els darrers anys del franquisme.

Testimonis que ens parlen de la vida quotidiana a la postguerra, dels intents per a tornar a la normalitat dintre de les terribles situacions viscudes, de la feina a casa i al camp, de la metralla, dels morts, del silenci i la tristor, de cases buides o destrossades, de la gana i els racionaments. Testimonis també del retorn d'aquelles persones que van anar al front, que es van perdre la seva joventut i van haver de tirar endavant.

Establint uns senzills eixos de com es va intentar reprendre la vida quotidiana, es llegiran directament fragments dels protagonistes explicant les seves vivències en aquells anys.

ESTRAPERLO I ESTRATÈGIES DE SUBSISTÈNCIA A LA TERRA ALTA I RIBERA D'EBRE

David Tormo Benavent (Barcelona, 1973)

Doctor en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona. Coordinador Tècnic del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre des del juny del 2011; anteriorment havia estat el seu director de Projectes (2001-2007). Ha participat en els equips de redacció de les obres generals sobre la guerra civil, com *La Segona República a Catalunya* (2015), *Diari d'una ocupació* (2014), *Imatges 1936-1939. La Guerra Civil a les comarques tarragonines* (2008), *El franquisme a Catalunya* (2005) i *La Guerra Civil a Catalunya* (2004).

És autor, de diverses obres d'història local, principalment de la Terra Alta, com *La Fatarella, en pau, en guerra, en Dictadura i en democràcia* (2016), *Carlins, republicans i dinàstics. Eleccions i conflictes socials a Vilalba dels Arcs* (2012), *Mequinzenza a través de la Historia* (2010), *El paper moneda a la Terra Alta durant la Guerra Civil (1936-1939)* (2008), *L'ensenyament primari a Vilalba dels Arcs. Els centres escolars 1834-1959* (2007) i *Caciquisme i resposta social a la Terra Alta. Els fets d'Horta de Sant Joan* (2002). També és l'autor del bloc Històries de la Terra Alta, on es publiquen, periòdicament, breus articles relacionats amb el passat d'aquest territori.

Finalitzada la Guerra Civil les polítiques econòmiques imposades pel franquisme durant la postguerra van generar la proliferació d'una economia submergida i el seu mercat negre. Aquestes activitats, al marge de l'economia oficial, eren conegudes popularment com fer l'estraperlo, i abastaven tot un ventall d'estratègies i de motivacions.

Al món rural, com és el cas de les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, la informació oral i l'escassa documentació existent apunten cap a dues formes bàsiques d'estraperlo. D'una banda l'adreçat a la ocultació de productes agraris, la producció i distribució dels quals estava sota control estatal, per garantir la subsistència de les economies familiars. De l'altra, el derivat de la comercialització al mercat negre dels possibles excedents més enllà del territori que va generar tota una xarxa de contraban.

LES NOIES DEL REFUGI DE LA FONT GRAN DE BENISSANET

Albert Pujol, Núria Grau, Jordi Montagut i Mireia Grangé de l'Associació Artur Bladé, Benissanet

L'Associació Cultural Artur Bladé i Desumvila es va fundar l'any 2003 i es dedica a l'estudi i la difusió de la cultura popular, les tradicions més arrelades, la llengua pròpia, la literatura dels autors locals i les raïls històriques del territori. També s'interessa per la divulgació de la producció editorial de parla catalana i de la producció artesanal i artística autòctones o relacionades amb l'àmbit d'actuació de l'associació, així com de les persones i els grups humans que, de manera desinteressada, manifesten un interès pels objectius de l'associació, independentment de la seua procedència geogràfica o de qualsevol altre element.

A més, té present la col·laboració en la preservació del patrimoni cultural, artístic i històric de Benissanet, entre altres. Ha dut a terme activitats diverses relacionades amb els seus àmbits d'actuació, com són jornades, exposicions, presentacions de llibres, activitats relacionades amb la música tradicional, etc. i, l'any 2004, va engegar la publicació de la revista *L'Aufàbiga*, que vol ser un mitjà de difusió cultural de Benissanet i el seu entorn i que ha tingut una gran acceptació entre els seus 100 socis. L'entitat té la seu al Centre Cultural Artur Bladé i Desumvila i impulsa diverses iniciatives que lliguen este escriptor i Benissanet. Des del 2007 forma part d'Espais Escrits (Xarxa de Patrimoni Literari Català) com a centre patrimonial.

Albert Pujol Marqués (Móra d'Ebre, 1977)

És graduat en Multimèdia per la UOC. Soci molt actiu des de fa més de quinze anys en diverses associacions culturals de la Ribera d'Ebre. Membre de la junta directiva del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre durant més de deu anys, n'ha estat president (2008-2011), cap de la Secció de Tecnologies de la Informació i de la secció Fira del Llibre Ebrenc i membre del comitè editorial de l'entitat. L'any 2017 va crear la secció Cultura Digital del CERE, per a dinamitzar i difondre la vinculació entre cultura i tecnologia entre la seua societat més propera.

Membre de l'Associació Cultural Artur Bladé de Benissanet, on impulsa, des de fa més de setze anys, el reconeixement del gran escriptor benissanetà a través de diferents projectes. L'any 2004 crea i impulsa la Fira del Llibre Ebrenc de Móra d'Ebre, organitzada pel CERE, l'Ajuntament de Móra d'Ebre, l'Institut Ramon Muntaner i el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre. El 2008 crea i impulsa Litterarum, fira d'espectacles literaris de Móra d'Ebre, organitzada per l'Ajuntament de Móra d'Ebre i la Institució de les Lletres Catalanes. El mateix any impulsa des del CERE la Mostra de Llibres de la Ribera d'Ebre, conjuntament amb l'Ajuntament de Flix, que es realitza dins dels actes de la festa de Sant Jordi de la població.

A través sobretot del recull de la memòria oral de diverses dones i algun home d'edat avançada que hi van treballar, s'ha fet una recerca sobre el refugi de la Font Gran, el més significatiu dels coneguts a Benissanet i a la Ribera d'Ebre i el més ben conservat.

No hauria de sorprendre que este i altres possibles refugis de Benissanet tinguessen un origen anterior a la guerra civil del 1936-39. En el cas del refugi de la Font Gran,

fonamenten esta hipòtesi el limitat espai de temps que s'hi va treballar —menys de mig any—, les condicions de treball —solament a la nit— i les característiques físiques del mateix refugi. Es va construir la darrera etapa de la guerra civil, concretament els mesos compresos entre el pas de l'Ebre dels republicans (25 de juliol de 1938) i la segona entrada dels nacionals a Benissanet (primeries de novembre del mateix any).

Sembla que el que va motivar l'inici de les obres va ser el fet que el poble fos bombardejat per l'aviació, al juliol del 1938. De nit i per torns, hi van treballar colze a colze els soldats republicans amb gent del poble. Entre estos algun paleta, però la majoria eren xiques joves, obligades per la manca de mà d'obra jove masculina. Mentre els soldats s'encarregaven de cavar i desgranar el terreny, la feina d'elles consistia a portar els cabassos plens fins a l'exterior.

ACTIVITAT COMPLEMENTÀRIA: VISITA A LA FATARELLA

Josep Gironés Descarrega

Funcionari de la Diputació de Tarragona, jubilat i escriptor. Autor de disset llibres relacionats amb el territori i les persones que l'habiten, entre els quals destaquen les novel·les històriques *La cabana*, *Viure sense el meu fill* i *Presidi major*. Coautor d'una vintena de treballs literaris escrits amb altres autors. Ha publicat prop de dos-cents articles d'opinió al *Diari de Tarragona*.

RESUM DE L'ACTIVITAT: Recorregut pel nucli antic de la Fatarella, amb especial atenció als edificis religiosos, als immobles de propietat municipal, a les restes constructives de caire defensiu i a les cases particulars més destacades.

TEMPS D'ESCASSETAT, TEMPS D'ENGINY. RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA ORAL SOBRE LA GUERRA CIVIL, AL TERME MUNICIPAL D'ALCANAR.

Helena Fibla Reverter

Maria Helena Fibla Reverter, natural d'Alcanar, és llicenciada en Geografia i Història i Màster en Gestió Cultural. La seua tasca professional s'ha centrat en l'educació cultural, i és guia de diversos equipaments culturals de la comarca del Montsià. Així mateix, també ha realitzat activitats de recerca i investigació vinculades, especialment, al patrimoni històric i etnològic del municipi d'Alcanar.

Durant la Guerra Civil espanyola, a Alcanar, el fet que la major part de la població fos pagesa va afavorir que sempre hi hagués alguna cosa per a menjar. Però això no traia que fossen anys d'escassetat.

En esta comunicació donarem a conèixer l'enginy de la població a l'hora de solucionar les diferents dificultats originades en la vida quotidiana d'aquell període, en diversos àmbits del dia a dia. Dificultats relacionades especialment amb el proveïment d'aliments, però també amb d'altres aspectes com per exemple tallar-se els cabells.

L'enginy de la població, alimentat per la necessitat, va permetre crear tot tipus de solucions casolanes aprofitant tot el que tenien a mà, des d'utilitzar cadups i aixades per a picar i pelar lo capellut i obtenir arròs, o el panís per a fer sèmola, fins a fer un coniller amb metall extret d'un avió caigut.

La comunicació es basa en informació extreta d'un conjunt d'entrevistes que vaig realitzar, entre els anys 2011 i 2012, a dinou homes i dones d'Alcanar que van viure el conflicte bèl·lic, i que formen part del treball de recerca "Recuperació de la memòria oral sobre la Guerra Civil, al terme municipal d'Alcanar", realitzat gràcies a un ajut per a la recerca etnològica a les Terres de l'Ebre que el Museu de les Terres de l'Ebre va atorgar a l'Associació Cultural Lo Rafal d'Alcanar.

MEMÒRIAL ORAL DELS VEÏNS REFUGIATS AL FRONT DE L'EBRE: EL CAS DE TORTOSA

Maite Hernández i Andreu Caralt de Terra Enllà

Terra Enllà és una empresa especialitzada en memòria històrica. La seua cartera de serveis inclou, en primer lloc, guiatges i viatges de memòria pels escenaris de la Guerra Civil (front de la batalla de l'Ebre i el Segre, Barcelona i territori de l'exili català de 1939) i la segona Guerra Mundial i Holocaust; en este darrer cas, a partir del 2019. A banda, ofereix també serveis de recerca, divulgació i educació, i redacció d'històries de vida.

Creada a l'estiu del 2014, està formada per **Andreu Caralt** i **Maite Hernández**. Caralt és periodista, escriptor i investigador especialitzat en estos períodes històrics i Hernández és antropòloga i educadora.

Des del 23 de febrer de 1937, quan es produí el primer bombardeig a la ciutat de Tortosa, la capital del Baix Ebre patí els atacs aeris de l'Aviazione Legionaria Italiana i la Legió Cóndor en el mateix any i següent. Fou, tanmateix, en el marc de l'ofensiva d'Aragó (març-abril, 1938) –moment temporal en què les tropes franquistes arribaren per primer cop a Catalunya i consegüentment es succeí l'enfrontament al territori dels dos exèrcits– quan els bombardejos s'agregaren. La situació comportà l'evacuació de la ciutat i el desplaçament de la població a zones de rereguarda com el coll de l'Alba o el barranc de Fullola, entre d'altres.

Avui en dia, i si bé superen ja la vuitantena d'anys, són diversos els testimonis orals que recorden aquells fets.

Pel pas del temps, actualment només romanen vius els xiquets i adolescents d'aleshores. Tanmateix, això no és impediment perquè –en major o menor mesura i sobretot, a través d'aquells que tenien una major edat– es puga reconstruir a través dels seus records, conjuntament amb les fonts escrites, iconogràfiques i materials, principalment, els fets que s'hi succeïren.

El motiu d'esta ponència és posar en valor la memòria oral d'estos supervivents que contribueixen a recuperar la memòria històrica tortosina.

LOCALITZACIONS

15

XVI JORNADA D'ETNOLOGIA DE LES TERRES DE L'EBRE

La vida quotidiana durant la Guerra civil i la Postguerra. Memòria oral.
La Fatarella, 10 de novembre del 2018

AJUNTAMENT DE LA FATARELLA

Plaça Major, 7

<http://www.lafatarella.cat/ajuntament/>

ajuntament@lafatarella.cat

Tel. 977 41 36 09

DEPARTAMENT DE CULTURA A LES TERRES DE L'EBRE

Carrer Jaume Ferran, 4, 43500 Tortosa, Baix Ebre

http://sac.gencat.cat/sacgencat/AppJava/organisme_fitxa.jsp?codi=2281

stte.cultura@gencat.cat

Tel. 977 44 80 70 / 977 921 945

MUSEU DE LES TERRES DE L'EBRE

Carrer Gran Capità, 34, 43870 Amposta, Montsià

<http://www.museuterresebre.cat/>

info@museuterresebre.cat

Tel. 977 70 29 54

INSTITUT RAMON MUNTANER (IRMU)

Mas de la Coixa. Rotonda Eix de l'Ebre. N-420, s/n

43770 Móra la Nova, Ribera d'Ebre

<http://www.irmu.org/>

info@irmu.org

Tel. 977 40 17 57

COMEBE (Consorti Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre)

Carrer Freginals, 18-24

43784 Corbera d'Ebre (Tarragona)

Tel. 977 421 528 · 977 421 726

<http://www.batallaebre.org/>

info@batallaebre.org

INFORMACIÓ DE LES JORNADES D'ETNOLOGIA

<http://etnologia.tte.cat>

